

Hær og Folk.

Af

Aleksis Petersen-Studnitz.

I.

Den almindelige Værnepligt.

«Den almindelige Værnepligt» — i moderne Forstand — proklameredes først og gennemførtes først af de store Ideers Land og af den udprægede Militarismes Land.

Den store franske Revolution proklamerede ikke blot Menneskerettighederne, *les droits de l'homme et du citoyen*; den glemte ikke Pligterne. «Enhver Borger skylder Fædrelandet sin Tjeneste», hed det; «enhver Borger er til enhver Tid, naar Loven kalder ham, pligtig at forsvare Friheden, Ligheden, Ejendommen». Forfatningen af 24. Juni 1793 erkjendte, at Folkesuverænetet og Folkehær ere Korrelater, og foreskrev: «Alle Franskmænd ere Soldater; alle øves de i Vaabenbrug»; thi «det hele Folk» er kaldet til at forsvare Republikken. Saaledes brød man med *l'ancien régime*, med Værnepligten som en blot de lavere Klasser paahvilende Byrde, med Officersprivilegiet som en blot Adelen og de højere Klasser forbeholdt Forret, saavel som med Lejetroppesystemet. Og Bruddet skete ikke blot af politiske og sociale Grunde, men ogsaa af mili-

tære Grunde: «I Betragtning af, at det er af Vigtighed at give den franske Republiks militære Kræfter hele den Udfoldelse, som Befolkningen gjør mulig, saa at Republiken til enhver Tid kan sejre over sine Fjender», fastslaar den organisatoriske Militærlov af 5. September 1798: «enhver Franskmand er Soldat og er pligtig at forsvare Fædrelandet; — naar Fædrelandet er i Fare, kaldes alle Franskmænd til dets Forsvar efter de Forskrifter, som Loven giver herom».

Den almindelige Værnepligt var i Tidernes Løb gaaet i Forglemmelse; — Revolutionsmændene drog den atter frem til Lyset. De gjorde det af politiske Grunde og af militære Grunde. Den passede til den af dem skabte republikanske Statsform; — men da Folkesuveræneteten afløstes af Imperialismen, forsvandt ogsaa den almindelige Værnepligt. Napoleon foretrak Kon-skriptionssystemet, gennem hvilket han paa den ene Side kunde skaffe sig de store Hære, han trængte til, medens han paa den anden Side kunde tilstaa alle de Begunstigelser, han fandt stemmende med de Sær-interesser, som han ønskede at værne om. Medens det napoleonske Herredømme bragte den almindelige Værnepligt som faktisk Institution Undergang i Frankrig, døde Ideen ikke, — og udenfor Frankrig kom den til Gjennemførelse, netop takket være den napoleonske Vælde. «Befrielseskrigene» i Aarhundredets Begyndelse foranledigede Preussen til at gennemføre Tanken.

I Preussen var, som jo i saa mange andre Lande, Hæren stærkt blandet med fremmede Elementer og besværet med hvervede Tropper; fritagne fra Militærpligt var Adel, Bybefolkning, Industridrivende, ogsaa enkelte Landdistrikter m. fl., og medens Byrden udelukkende var lagt over paa enkelte mindre heldigt stillede Borgeres Skuldre, var omvendt Officersstillingen forbeholdt

Adelen. Denne Ordning kuldkastedes nu, og det var Katastrofen i 1806—1807, der gav Stødet hertil. Ud­lændingene blev fjernede af Hæren; Hæren blev national, og der aabnedes alle Borgerne Udsigt til at kunne er­hverve de højeste militære Stillinger. «Krav paa An­settelse som Officer», hed det, «skal fra nu af i Freds­tid kun Kundskab og Dannelse give, i Krigstid Tap­perhed og Overblik. I hele Nationen kunne derfor alle Personer, der besidde disse Egenskaber, gjøre Krav paa de højeste militære Æresstillinger. Alle hidtidige Standsforrettigheder ophøre fra nu af i den militære Stand, og Enhver har uden Hensyn til Her­komst samme Rettigheder og samme Pligter.» Dermed var dog endnu ikke den almindelige Værnepligt indført, og endnu betænkte man sig nogle Aar paa Bortryddelsen af Exemptionerne. Selv i 1813, den store nationale Kraftudviklings Aar, anordnede man foreløbig blot (Forordningen af 5. Februar), at saalænge Krigen varede, skulde Exemptionerne ikke mere tilstedes: man kaldte Nationen under Vaaben, fordi den yderste Kraft­udfoldelse i Øjeblikket var en Livsbetingelse; men man tilsigtede ikke at bevare under mere normale Forhold den Militærordning, man i et saa kritisk Øjeblik havde skabt, og først det næste Aar ved Loven af 3. Sep­tember 1814 proklameredes den almindelige Værnepligt. Denne Lov blev den almindelige Værnepligts Grundlov, og meget betegnende hedder det her: «Vort tro Folks almindelige Anstrengelse, uden Undtagelse og Forskjel, har i den nu lykkeligt endte Krig bevirket Fædrelandets Befrielse, og kun ad denne Vej er det muligt frem­deles at hævde den Frihed og ærefulde Stilling, som Preussen skaffede sig. Altsaa skulle de Indretninger, der bragte dette lykkelige Resultat, og hvis Bibehold­else ønskes af hele Nationen, danne Statens Krigs­forfatnings Grundsætninger og tjene som Grundlag for

alle Krigsindretninger; thi i en lovmæssig ordnet Bevæbning af Nationen ligger den bedste Garanti for en varig Fred. De hidtil bestaaende ældre Love om Hærens Udfyldning ophæves herved, og det fastsættes: Enhver Indfødt er, saasnart han har fyldt sit tyvende Aar, forpligtet til Fædrelandets Forsvar»¹.

Ogsaa i Danmark skulde en Krig give Stødet til den almindelige Værnepligts Indførelse, — men rigtig nok først mere end en Menneskealder senere.

En «Statens Krigsforfatning» skulde skaffes tilveje, siger hin preussiske Lov. Og dette betyder, at «Fædrelandets Forsvar ikke mere ensidigt skulde betragtes som Hærens Opgave; paa den hele nationale Kraft vilde man lægge Beslag; et bestandigt Krigsberedskab vilde man opnaa. Ved Hjælp af den almindelige Værnepligt traadte en ved Lov ordnet Bevæbning af Nationen i Stedet for den Armé, der hidtil var bleven indrettet og opretholdt som en Arbejdspræstation til Gunst for en særlig Gren af Statsforvaltningen. Derved havde man da anerkjendt, at alle de, der saaledes forpligtedes, vare Statsborgere.» Endnu i 1813 havde man ikke vovet at gaa videre end til en blot foreløbig Suspendering af Værnepligts-Exemptionerne. Allerede det næste Aar gjorde man Skridtet helt ud, brød ganske med Exemptionerne og forlangte, at alle personlige Interesser skulde vige for den fulde Udvikling af Nationens Forsvarskraft. Den ovenciterede Militærforfatter, den

¹ J. von Hartmann, die allgemeine Wehrpflicht (2. Aufl. 1879), S. 6 fg.

preussiske General von Hartmann² nævner to Konsekvenser, der umiddelbart maatte voxe ud af denne Kjendsgjerning.

«For det Første tvinger den almindelige Værnepligt», mener den preussiske Officer, «til en Fredspolitik: en lovmæssigt ordnet Væbning af Nationen giver ikke blot, som det hedder i hin Lov, «den sikreste Garanti for en varig Fred»; den gjør ogsaa denne til en Fordring, der stilles af den hele Statsinteresse. Det Opbud af Kraft og Anstrengelse, som den almindelige Værnepligt fordrer, er for kolossalt og omfattende; det dermed sammenhørende Indgreb i Nationens økonomiske Liv for heftigt og rystende; den uundgaaelige Afbrydelse af Nationens Arbejder for forstyrrende og ødelæggende, — til at det paa nogen Maade skulde være muligt og tilladeligt at sætte sig i Krigstilstand, uden at Staten og Nationen trues paa det Føleligste. Folket vover sit Hjerteblod, det Bedste, det Ædleste, det besidder, for sine Interesser; den Maade, hvorpaa der disponeres over en saa værdifuld Indsats, er et Livsspørgsmaal for Nationen; kun under virkelig tvingende Forhold tør dette Spørgsmaal stilles.» — At dette Ræsonnement har sin theoretiske Sandhed, kan vel neppe negtes, — forsaavidt den «almindelige Værnepligt» virkelig er, hvad den kalder sig; men overalt er der — omend det ene Sted i en større, det andet Sted i en mindre Grad — en Afstand mellem Værnepligtens nominelle og reelle Gyldighed. Hvad angaar det Vidnesbyrd, Historien har givet om hint Ræsonnements praktiske Sandhed, saa vil det blive interpreteret væsentligt forskjelligt af preussiske Folk paa den ene og ikke-preussiske Folk paa den anden Side. Fra hin Side hedder det, at «Preussens politiske Holdning fuld-

² l. c. p. 9 fg.

stændigt har bekræftet hint Ræsonnement»; at de ikke saa ganske faa Krige, Preussen har ført siden 1814, kun «tilsyneladende» ere Undtagelser; at «disse Krige vare Explosioner af længe opsamlet Tændstof og fuldstændigt berettigede Faser i en uundgaaelig nødvendig Udvikling» osv. Paa ikke-preussisk Side, derimod, hersker en ganske anden Vurdering af denne Udviklings «Nødvendighed.»

Den anden Konsekvens er denne: «Den Krig, der føres paa den almindelige Værnepligts Grundlag, maa ifølge dennes Natur og i Overensstemmelse med de Stridskræfter, den afgiver, tilskynde til den hurtigst mulige og mest koncentrerede Anvendelse af disse Stridskræfter. Den sociale Spænding, i hvilken den rustede Stat befinder sig, er saa voldsom, de direkte og indirekte økonomiske Tab ere saa omfattende, at Alt maa trænge paa for at faa, under Udviklingen af de største Anstrengelser, en lettende Løsning saa hurtigt som muligt. Den almindelige Værnepligt paatvinger Krigsførelsen ganske ejendommelige Former. Denne Anvendelse af kolossale Masser, disses hurtigst mulige Sammenføring, de næsten umiddelbart efter Fjendtlighedernes Begyndelse følgende Udviklingsfaser, Tilbagetrængningen af alle operative Kunstgreb og det, at det ene store Operationsmaal — at opsøge og at slaa Fjenden — træder i Forgrunden — — alle disse Momenter ere væsenligt voxede frem af Nationalvæbningens Princip. I Krigene kommer det nationale Liv direkte til Udtryk, og da Krigene maa vise sig som ganske anormale ligeoverfor Folkets hele Kulturanlæg, saa maa man ved en skrankeløs Anvendelse af alle disponible Midler søge at føre dem til Ende; de af dem betingede fortærende Sygdoms-Tilstande maa der gjøres den hurtigst mulige Ende paa.»

I denne Retning har den almindelige Værnepligt paatrykt Krigene en anden Karakter end Fortidens.

Men i en anden Retning tør man ikke gjøre sig Illusioner om Forandringer til det Bedre. Den almindelige Værnepligt tilfører ganske vist Hærene adskilligt Mandskab af de højere og dannede Klasser; — men deraf vil ikke følge, at Nutidens Krigsførelse bliver, hvad man kalder mere menneskelig. Det er den preussiske Militær om at gjøre at advare mod en slig Illusion. Naar den almindelige Værnepligt kalder Nationen under Vaaben, saa foraarsager den i langt højere Grad end noget andet Hærsystem grusomme Indgreb i de normale Forhold, hvoraf Trivsel og Velfærd afhænger. Uden Skaansel sønderriver den de ædleste Forhold; uden Skaansel ødelægger den de skønneste Bygninger af Menneskelykke, — og i saa Henseende anretter den langt større Fordærvelse end Hvervning eller overhovedet de andre Udskrivningssystemer. Den raser med Jernhaand, — og netop derfor forlanger den «med moralsk berettiget Voldsomhed», at Fjenden, naar han truer vore største nationale Goder, med Opbydelse af enhver tænkelig Kraft slaas ned. I en streng Disciplin og i Nutidens Kultur vil der vel findes Garantier mod, at de Enkelte udvise saadan Raahed og Grusomhed, som tidligere Aarhundreders Krige fortælle om; — «men», siger den preussiske General, «Hærenes Førere ville ikke lade sig foreskrive Midler, som de udelukkende ville have at følge, naar et Maal hurtigt skal naas. Den Tanke, at ville behandle Krigene som en Duel mellem to Nationer, hvor man skulde kunne foreskrive Menseurens Love, — har ikke nogen stor praktisk Værdi.» Krigen er Nationernes *ultima ratio*, hvortil de først gribe, naar Retten og Loven ikke mere kan udjævne Modsætningerne. I Krigen blive Problemerne ikke løste; — Knuden overhugges. Det er Magten, den Stærkeres Ret, der gjør Udslaget.

Vi have peget paa en politisk Følge og paa en militær Følge, og skulle i det Følgende belyse andre Følger, sociale og økonomiske. Imidlertid er det klart, at Alt her betinges af den Maade, hvorpaa Principet kommer til Gjennemførelse.

I Preussen gjennemførtes Principet først — og mest konsekvent. Den franske Revolution havde vel proklameret det; men snart indførte man Begunstigelser og saadanne Afvigelser fra det, at der næppe blev meget tilbage af det. I Preussen blev det opfattet med Alvor, og mere og mere udviklet³.

Den «Krigsforfatning», den preussiske Lov af 3. September 1814 talte om, var ikke realiseret derved, at den almindelige Værnepligts Princip proklameredes. Hvad der virkeligt var tilsigtet, lod sig kun Skridt for Skridt skaffe tilveje. Der maatte gjøres Erfaringer, og alle de Erfaringer, der indhøstedes i de forskjellige Krige, blev benyttede. Saaledes skred man gradvis frem, indtil der var skabt et Militærvæsen af et saadant Omfang, at man «næsten paa ethvert af det sociale og økonomiske Livs Omraade møder det og sporer dets Virkninger.» Det preussiske System udvidedes til det nordtyske Forbund ved Loven af 9. November 1867. Og i det tyske Riges Forfatning af 16. April 1871 hedder det (§ 57): «Enhver Tysker er værnepligtig og kan ved Udøvelsen af denne Pligt ikke lade sig repræsentere.» Men til den almindelige Værnepligt maatte en almindelig Tjenesteplicht slutte sig; — først ved Loven af 1867 naaede man definitivt til at faa Værnepligt og Tjenesteplicht til at udgjøre et solidarisk Hele, — og først da var Maalet naaet.

³ l. c. p. 19 fg.

II.

Hærvæsenet i Videnskaben.

Ogsaa i rent videnskabelig Retning vil den almindelige Værnepligts Gjennemførelse faa sin Betydning. Lorenz von Stein var vel den Første, der retteligt paaviste dette. I alt Fald var han den Første, der godt og klart anviste «Læren om Hærvæsenets» Plads «som en Del af Statsvidenskaben»⁴. Og blandt de Efterfølgere, han i denne Retning har fundet, bør navnlig anføres den østrigske Generalstabskaptejn Gustav Ratzenhofer⁵. Blandt de tyske Økonomer, der have ofret Hærvæsenet deres Opmærksomhed, staar Adolf Wagner i første Række.

«En Statsvidenskab uden Lære om Hærvæsenet er stedse ufuldstændig; en Lære om Hærvæsenet uden Statsvidenskab er stedse principløs.» I disse to Sætninger tog Stein sit Udgangspunkt. I alle Evropas Stater, skrev han, har Hærvæsenet hidtil indtaget en ejendommelig Stilling i det Mindste i den Retning, som han stod i Begreb med at undersøge. «Medens Hærvæsenet med uimodstaaelig Magt trænger sig stedse dybere ind i Folkets Liv paa alle Punkter, medens det omfatter Befolkningens bedste Elementer og lægger Beslag paa de største økonomiske Kræfter, medens dets Resultater mere end nogensinde sammensmelte og forbinde sig med det hele Folks inderste Liv, staar det i videnskabelig Henseende i det Væsenlige endnu ganske udenfor den Bevægelse, som vor almindelige Dannelselse

⁴ L. v. Stein, die Lehre vom Heerwesen. Als Theil der Staatswissenschaft. 1872.

⁵ G. Ratzenhofer, die Staatswehr. Wissenschaftliche Untersuchungen der öffentlichen Wehrangelegenheiten. 1881.

mere og mere gaar op i. Hærvæsenet har, hvor dybt det end griber ind i alle Forhold, indtil vor Tid endnu i det Væsenlige holdt sig afsluttet fra den øvrige Videnskab. De ejendommelige Begreber, hvorpaa det hviler, de lige saa ejendommelige Forhold, som det avler, fremfor Alt dog dets egen tidligere Historie have stillet det hen som en Del af Statslivet, der i Grunden hverken har noget at gjøre med alle de øvrige eller kan forstaaes ud fra dem. Dette er nu forstaaeligt nok, saalænge Statens militære Kraft faktisk og retligt staar som noget fra det øvrige Folk virkeligt Udskilt. Men saasnart Pligten til at træde ind i Hærorganismen, i dens meget alvorlige Opgave, i dens Retsliv og dens Farer bliver en ubetinget Pligt for hver Enkelt, og saasnart Tjenestepligten bliver identisk med det at være Statsborger, og saasnart Folket yder sin Stat noget Mere end Bevillinger af Penge og Rekruter, — er dette Standpunkt ikke længere holdbart. Hærens inderste Væsen har ændret sig. Hæren er ikke mere en for sig selv levende Del af Folket . . .; den er ikke længere blot en bevæbnet Mængde Mennesker; den er et Folk i Vaaben. Dens Dannelse er Folkets Fordringer til sig selv; dens Ære og Berømmelse er Alles Ære og Berømmelse, og for et ungt kraftigt Folk synes af det Store, som det udretter, dog altid det, som det yder gjennem sin Hær, at være det Største. Dens Liv staar derfor ikke mere udenfor dette Folkeliv; dens Forhold og Ret trænger paa ethvert Punkt ind i Folkelivet; og saaledes som enhver Families Søn, uden Stands- og Interessesforskjel, maa være rede til at gribe til Vaaben og ofre sit Blod for Fædrelandet, saaledes ere nu Hærens Anliggender blevne det hele Folks Anliggender. Saaledes er det; og efter at vi have villet, at det skulde være saaledes, have vi den Opgave at

forstaa det i det Hele og at gennemføre det i det Enkelte»⁶.

Idet den almindelige Værnepligt har gjort det til Pligt for enhver Statsborger at træde ind i Hæren, maa Kjendskab til Hærvæsenets Grundtræk og dets Stilling til Statsvidenskaben fordres af Almendannelsen. Stein anviser da først i al Almindelighed Læren om Hærvæsenet dens systematiske Stilling og paaviser dernæst Hærvæsenets Forhold til Statsvidenskabens enkelte Omraader. Derefter behandles Arméorganisationen (Forsvarsordning, Arméformation, Hærens Enhed), Hærvæsenets Ret og Retspleje, og endelig Hærvæsenets Forvaltning. Ratzenhofer har søgt at føre det Stein'ske Arbejde videre, efter et meget vidtløftigt Skema. Begge Værker ere talentfulde, og ere værdifulde Berigelser af Videnskaben.

Medens disse Forfattere have søgt at indordne Læren om Hærvæsenet under Statsvidenskaben overhovedet, have andre søgt at sætte den i Forhold til enkelte Grene heraf. Saaledes har f. Ex. Neumann-Spallart (— opfordret dertil af sin Stilling som Professor i Nationaløkonomi ved den østrigske Krigsskole i Wien —) søgt at udvikle Vexelvirkningerne mellem Hærvæsen og Nationaløkonomi, søgt at stille Hærvæsen og Militærforvaltning i Belysning af Nationaløkonomi⁷.

Sikkert nok er det, at der mellem Hærvæsenet og Nationaløkonomien bestaar et nøje Forhold. Men i det praktiske Liv er dette Forhold ofte blevet forrykket, — enten i den Retning, at Hærinteresserne have opslugt alle andre Statsinteresser, eller i den modsatte Retning, at de økonomiske Interesser have bredet sig saaledes,

⁶ Stein l. c. p. 1 fg.

⁷ F. X. Neumann, Volkswirtschaftslehre mit besonderer Anwendung auf Heerwesen und Militärverwaltung, Wien, 1873.

at der ikke er blevet levnet de militære Interesser nogen Plads. Historien taler om mange Samfund (ikke blot adskillige af den klassiske Oldtids, men ogsaa nyere), hvor Militarismen traadte fuldstændigt i Forgrunden og undertrykkede den økonomiske Udvikling, hvor kun Krigerstanden nød Ære, medens det fredelige Arbejde ringeagtedes, — af hvilket Arbejde dog Samfundet til Syvende og sidst maa leve. Men Historien fortæller ogsaa om det stik modsatte Forhold, hvor de økonomiske Interesser gjorde sig i den Grad gjældende, at Krigerhaandværket mistede al sin tidligere Glans og blev — et «Haandværk», der væsenligt kun udøvedes af dem, der særligt vare lejede hertil. Det rette harmoniske Forhold mellem Hærvæsen og Økonomi skulde Videnskaben klare for os. Paa den ene Side skal den vise, hvilken Rolle den økonomiske Virksomhed spiller for Samfundet i alle Retninger, paa den anden Side skal den anvise Hærvæsenet en saadan Plads, at det bliver dette muligt at opfylde sin Opgave — at forsvare Samfundet mod Angreb udenfra — uden dog at kræve mere, end det indbringer. Interesse-Harmonien, der stedse hviler paa Gjensidighed, har da til første principielle Forudsætning, at til Grund for Militærforfatningen, særligt Forsvarssystemet, ligger den Tanke: omhyggeligt at tage Hensyn til det økonomiske Liv, som et af de vigtigste Statsomraader. Denne Forudsætning opfyldes, naar Hæren gennem sine materielle og intellektuelle Evner netop fyldestgør sin Opgave i Staten. En Forstyrrelse indtræder kun i de Tilfælde, hvor den nødvendige Grænse for Forsvarskraften overskrides, og der indrømmes det militære Element en Overvægt i Staten. Den anden principielle Betingelse er, at Hærvæsenet er saaledes beskaffent, at Hærens Medlemmer i Forhold til deres Antal præstere det mest Mulige, altsaa i enhver Retning ere saa forsvarsdyg-

tige som muligt; thi for Hæren gjælder naturligvis paa samme Maade som for Statens andre Institutioner den Sætning, at den med det mindst mulige Kraftoffer skal realisere den størst mulige Nytte. Derved bliver Militæruddgiften en «produktiv Udgift», der ved at sikre ethiske og materielle Interesser retfærdiggjøres ligesaa godt som Kapitalanlæg i ethvert andet Foretagende. Naar Spørgsmaalene om Militærforfatning og Forsvarssystem løses rigtigt, og naar skikkede Midler til at hæve Hærens Slagfærdighed og Intelligens anvendes, ville de ovennævnte principielle Forudsætninger for en sand Harmoni mellem Interesserne gives. Her viser de militærtekniske Videnskabers nøje Berøring med Nationaløkonomien sig. Men hvad der i Principet er anerkjendt som rigtigt, maa i det Konkrete gennemføres ved passende administrative Forholdsregler. Alt hvad Hæren trænger til, faar den fra Folket og dets økonomiske Virksomhed; men den Maade, hvorpaa dens Behov dækkes, har, alt efter den mere eller mindre rationelle Indretning, en meget forskjellig Indflydelse paa det økonomiske Samfund. I denne Retning fremkommer da den umiddelbare Berøring mellem Militær-Administrationen og den politiske Økonomi⁸. Men de Regler, Theorien maatte kunne give for, hvorledes de militære og de økonomiske Opgaver kunne bringes i Samklang med hverandre, ville naturligvis i det praktiske Liv under forskjellige politiske og sociale Forhold kunne modtage forskjellige Modifikationer. For de absolute, kategoriske Afgjørelser er der her ikke megen Plads.

Ligesom Nationaløkonomien maa regne med Militærvæsenet som med en nødvendig Faktor, saaledes maa da de Militære tage væsentligt Hensyn til Nationaløkonomien, og ikke blot den rene Nationaløkonomi,

⁸ Neumann l. c. § 7 fg.

men ogsaa den anvendte samt Statistik og Finansvidenskab. Hærenes Styrke betinges af Befolkningens Størrelse, af dens produktive Virksomhed og øvrige Forhold, hvorom Statistiken efter Evne giver Oplysning. Og da Hærene ikke blot trænge til Mennesker, men da der, som det allerede for Aarhundreder siden blev sagt, fordres tre Ting til at føre Krig: Penge, Penge og Penge⁹, — saa er dermed givet det Hensyn der maa tages til Statens Finanser, hvorom Finansvidenskaben — i uadskillelig Forbindelse med Nationaløkonomien — handler. At særlig Ordningen af Hærens Forplejningsvæsen maa, naar den skal staa sin Prøve, foretages med positivt Kjendskab til Landets Hjelpekilder og med Forstaaelse af Nationaløkonomiens Lære, ligger lige for. Allerede i 1839 skrev Baron von Richthofen herom (i «Der Haushalt der Kriegsheere»): «Militærforvaltningen maa ikke blot kjende Krigen og dens Fornødenheder, men ogsaa de Midler, som de fredelige Beskjæftigelser afgive, og bringe hine Fornødenheder og disse Midler i det rette Forhold til hverandre. Den er saaledes en Del af den samlede Statsøkonomi. . . . Krigsforvaltningen er ikke Andet end den paa Krigen anvendte Statsøkonomi». Den samme Tanke udtalte den bekjendte Militærforfatter W. Rüstow («Der Krieg und seine Mittel») saaledes: «Videnskaben om Hærenes Forplejning er en Del af Nationaløkonomien; de nationaløkonomiske Grundsætninger finde her deres fulde Anvendelse, og den militære Forplejningsvidenskab har kun at bestemme den Maade hvorpaa, og de Former under hvilke hine Grundsætninger i Overensstemmelse

⁹ Efter Nogle skyldes Ordet den østrigske General Lazarus von Schwendi, † 1584 (jfr. Arlaud, bevingede Ord, S. 289). Ifølge Andre var det Trivulzio, der henvendte det til Ludvig XI. Eller findes det maaske, som det siges, allerede hos Tacitus?

med Krigens og Hærenes særlige Forhold skulle træde ud i Livet.»

Dette kun til Antydning i al Almindelighed af det nøje Forhold mellem Hærvæsen, Statsvidenskab, Nationaløkonomi, Finansvidenskab og Statistik, — et Forhold, der netop i den almindelige Værnepligts Tid maa springe mere i Øjnene end nogensinde tidligere — og som da ogsaa stedse mere vinder Anerkjendelse ikke blot theoretisk, men ogsaa praktisk.

III.

Hæren og Befolkningen.

Hærens Beskaffenhed betinges af Folkets Beskaffenhed, og Hærforholdene virke atter tilbage paa Befolkningsforholdene, de moralske og intellektuelle saavel som de materielle. Disse to Sætninger skulle vi i det Følgende nøjere belyse. Og særlig i Nutiden, hvor Hæren staar i saa inderlig Forbindelse med hele Folkets Liv, hvor dens Medlemmer tages af alle Folkets Klasser og atter vende tilbage til dem, ere disse Vexelvirkninger mellem Hær og Folk stærkt udprægede. I tidligere Tider, hvor Hæren mere levede et Liv for sig, kunne de have været svagere, — thi det Princip, hvorefter Hæren dannes, er i denne Retning af største Betydning. Det er ikke alene Krigsvidenskaben, hvem dette Princip interesserer; det er — erkjender endog en militær Forfatter (Ratzenhofer) — overvejende Stats- og Socialvidenskaberne, hvem det interesserer, «fordi Forsvarssystemets Hovedvirkning falder tilbage paa Folkelivet,

medens det for Hæren selv er af forholdsvis mindre Interesse, efter hvilket System dens Krav tilfredsstilles, naar de blot virkelig tilfredsstilles.»

De tre Systemer, der her maa skjelnes imellem, ere Hvervningssystemet, Konskriptionssystem og Værnepligtssystemet. Det sidste System er nu trængt igjennem i næsten alle Stater, eller er dog i Færd dermed, ofte vel nærmest kun af Navn — men ogsaa den blot nominelle Gjennemførelse er en Anerkjendelse af Principet. Det andet System var et Slags Mellemlid mellem de to andre. Og det første System følges endnu af England.

At England fremdeles holder fast ved det System, som næsten alle andre Kulturstater have brudt med, er begrundet i særlige Forhold, — i Englands insulare Beliggenhed, der skaffer det fri for mange af de kontinentale politiske Forviklinger, og derfor ikke nødvendiggjør en saa stor Hær, — og i Englands Forhold til dets Kolonier, hvortil Oversendelsen af en hvervet Hær, en Hær, hvis Medlemmer have revet sig løs fra Hjem og borgerlig Virksomhed, kan være mere hensigtsmæssig end Oversendelsen af en Værnepligts-Hær, en Folkehær, der stadig føler sig knyttet til Hjemmet, vilde være det. Ogsaa andre særlige Forhold kunne være medvirkende, — men netop fra disse særlige Forhold tør der i Bedømmelsen af de forskjellige Hærsystemers sociale og økonomiske Betydning ikke abstraheres.

Det Forsvar, som hvervede Hære have fundet hos adskillige manchesterlige Økonomer, er et godt Exempel paa den abstrakte Økonomis Udskejelser. Man har gjort gjældende, at naar Arbejdsdelingen er et af de Midler, hvorved det muliggjøres at opnaa de største Resultater med de mindste Ofre, saa burde ogsaa dette Princip gennemføres i Hærordningen paa den Maade at den almindelige Værnepligt, som stridende imod

det burde fjernes og Hærarbejdet kun udføres af, hvem der lod sig leje til dette Arbejde, og gjorde dette til sin Livsopgave. Derved har man imidlertid overset, at «Berufsarméen», historisk set, aldrig er kommet videre, end til at blive en Halvhed. Kun Officererne (tildels ogsaa Underofficererne) hellige sig i Virkeligheden det militære Liv udelukkende; Mandskabet vender dog altid tilbage til det fredelige Liv, — omend muligvis ofte først efter en saa lang Aarrække, at det er blevet uskikket for produktiv Virksomhed. I Virkeligheden realiseres saaledes ikke Arbejdsdelingens Princip af de af den abstrakte Økonomi lovpriste «Berufsarméen». Men dertil kommer, at end ikke paa det rent økonomiske Omraade har Arbejdsdelingens Princip nogen absolut Gyldighed, og endelig at der i Statslivet er flere Hensyn at tage end de økonomiske. Fra disse andre Hensyn tør man ikke se bort. Faktisk er Forholdet ogsaa det, at den moderne Stat søger at skaffe sig Midlerne til Dækningen af sine Fornødenheder dels ved Anvendelsen af Arbejdsdelingens Princip, dels ved at lægge Beslag paa Borgernes personlige Deltagelse i det offentlige Liv. Anvendelsen af Arbejdsdelingen har sin Grænse, — en Grænse, der i det enkelte Tilfælde kan være praktisk vanskeligt at afstikke, men som dog eksisterer. Det er — som Roscher siger¹⁰ — ingen Inkonsekvens, det er tværtimod en dybt begrundet Fornødenhed, naar der netop paa de højeste Kulturtrin forlanges saa mange Afbigelser fra Arbejdsdelingen. Den almindelige Værnepligt, Borgernes forskellige politiske og kommunale Biforretninger, de Velhavendes Deltagelse i den umiddelbare Fattigpleje etc. etc., — alt dette er Afbigelser fra Arbejdsdelingen og, materialistisk udregnet, Tidsspild; en strengere gennemført Arbejdsdeling vilde maaske

¹⁰ System I, 136.

med færre økonomiske Ofre skaffe mere teknisk fuldkomne Præstationer; men «hvad gavner det Mennesket, om han vandt den ganske Verden, men tabte sig selv eller led Skade paa sig selv» (Luk. 9, 25). «Ve det Folk, hvor kun Juristerne have udviklet Retsfølelse, kun Embedsmændene politisk Sans og udviklet Patriotisme, kun den staaende Hær krigerisk Mod.»

Vi gjentage det altsaa: Mellem Hær og Folk stærke Vexelvirkninger, — men i forskjellig Grad og paa forskjellig Maade, alt efter det System, der er kommet til Gjennemførelse. Disse tre Systemer karakteriseres nu i Hovedsagen paa følgende Maade af den nysciterede Fagmand, Kaptejn Ratzenhofer¹¹:

Hvervningssystemet vil, efter sin Theori, overlade det til de Enkeltes fri Beslutning, om de ville tjene i Hæren eller ej; med de Samfundsmedlemmer, der ikke beslutte sig hertil, træder Hæren kun i Berøring gennem de materielle Bidrag, der maa ydes den; forøvrigt søges Værnepligten forvandlet til et Arbejde, der præsteres for Penge. Medens Værnepligten appellerer til Borgernes ethiske Forpligtelser, synker Hvervningen ned til at blive en Udvexling af en Ydelse mod materiel Godtgjørelse. Den hvervede Soldat har ikke nogen Grund til at betragte sit Forhold til Staten paa anden Maade end som et slet og ret Betalingsmellemværende. Men det er en Modsigelse for Penge at ville købe Ydelser, der fra et moralsk Standpunkt netop ikke kunne maales med Penge — Opofrelsen af Liv og Blod —, og det er en Modsigelse at kalde Vaabentjenesten et Arbejde, naar dog faktisk Omkostningerne ved en stor Hær ere saa store, at det i Virkeligheden

¹¹ Ratzenhofer l. c. §§ 23 fg.

ikke er muligt at give de Enkelte en fyldestgørende Løn for det saakaldte Arbejde. Disse Modsigelser have ejendommelige Følger. Naar Frasen om Individets Frihed i Valget af Livsstilling anvendes paa Hæren, saa viser det sig ved nøjere Betragtning, at Samfundet her i Virkeligheden skiller sig ad i to Dele, hvoraf den ene i Følge sin sociale Stilling og sine Midler aldrig søger militær Tjeneste, medens den anden af sine Livsforhold tvinges hertil. Denne sidste Klasse kommer da overvejende til at bestaa af Mennesker, der i deres borgerlige Forhold have lidt Skuffelser, som have gjort dem utilbøjelige til at søge det rolige Erhverv. Den hvervede Hær vil derfor hovedsagelig faa sin Tilgang fra Samfundets Bundfald, fra Samfundets hjemløse Elementer. Saaledes bliver Hæren da et Samlingssted for ulykkelige Subjekter, — en Kilde for umoralske Livsanskuelser. Drukkenskab og Insubordination, de uundgaaelige Følger, bringe grusomme Disciplinarforholdsregler med sig. Alt dette fører til talrige Desertioner, hvortil ogsaa Lysten til at faa Haandpenge endnu en Gang gennem Dobbeltthvervning, Vanskeligheden ved at finde de hjemløse Individder og den hvervede Soldats foragtede Stilling forlede. Saaledes virker da Hvervningsystemet: i den ene Retning skaffer det Hæren et kun daarligt Materiale, i den anden Retning avler det Splittelse i Samfundet, — avler en Samfundsklasse, der (— fordi den meget vel føler, at den ikke faar, hvad den ofrer, virkelig godtgjort —) betragter de lykkeligere stillede Samfundsklasser med Bitterhed, — avler en Samfundsklasse, hvorudaf tvivlsomme Existenser hypigere udgaa end gode Arbejdere. Altsammen Følgen af en falsk Anvendelse af Principet om Individernes Beslutningsfrihed.

Hvor Hvervningssystemet ikke længere formaaede at skaffe et tilstrækkeligt Statsforsvar, anvendte Staten

sin *jus eminens*, og forlangte, at visse af den udpegede Mænd skulde gjøre Krigstjeneste. Men denne Fordring stilledes ikke til de Mægtige; kun af de magt- og retløse Samfundsklasser forlangtes det militære Hoveri. Bonden, hed det, var det vel ikke saa meget om at gjøre at bevare sin borgerlige Stilling, — og saa gjordes han til Soldat. Den Theori om «de Enkeltes fri Valg», hvormed Hvervningssystemet besmykkedes, bryder Kon-skriptionssystemet sig ikke om. Det befaler Borgerne at træde ind i Hæren, — men Befalingen rettes kun til visse Samfundsklasser. Det avler da, ligesom det foregaaende System, Splittelse i Samfundet. Det tiltvinger Hæren en Tilgang af Medlemmer, der betragte deres militære Liv med Afsky og de begunstigede Samfundsklasser med Forbitrelse. Systemet er kun tænkeligt i Modsætning til Retsstaten, og hvor det bestod ved Siden af en Forfatning, maatte enten denne eller Systemet falde.

Da lige Rettigheder og lige Pligter begyndte at blive Statsborgerne indrømmede, maatte Kon-skriptionssystemet falde. I England, hvor Borgernes Retsstilling allerede tidligt var naaet til Anerkjendelse, kunde Kon-skriptionssystemet ikke vinde Indpas, og da dette System ikke fandtes dér, var der dér forsaavidt ogsaa mindre Trang end paa Kontinentet til at gaa over til Folkehærsystemet. Rent ydre set, staar Hvervningssystemet ikke i Strid med Pligternes Lighed; men Kon-skriptionssystemet krænker aabenlyst den borgerlige Retslighed, og maa derfor opfordre til Reform. Men ogsaa militære Grunde opfordrede til den almindelige Værnepligts Indførelse; Aarhundredets sociale og politiske Udvikling afgav dog Betingelserne herfor. Vi se her to betydelige Kultur-momenter komme til Udtryk: da den Betaling, der gives Soldaterne, ikke er nogen Løn, men kun har til Hensigt at afgive de nødvendige Subsistensmidler, er

det hermed givet, at Værnepligten, der eventuelt forlanger, at Livet ofres for Staten, stiller sig paa de ethiske Ydelsers Omraade; og da Værnepligten udstrækker Ligheden i Samfundet til det tungeste Offer, som Samfundet kan forlange, virker den i Retning af den sociale Interesseenhed. Den fremkalder og forstærker en Række af Vexelvirkninger mellem Hær og Folk, som vi nu nærmere skulle betragte.

Hvorledes virker Befolkningens Beskaffenhed paa Hæren? Det er det første Spørgsmaal, vi ville betragte.

Efter Slaget ved Sadowa gik det Ord fra Mund til Mund: Den preussiske Skolemester har slaaget den øst-rigske Korporal. Med dette Ord betegnede man træffende: Folkeoplysningens, Dannelsens Betydning for Hæren, hvor denne som i Preussen udfyldes gennem almindelig Værnepligt. Naturligvis er Skrive- og Læsefærdighed¹² ikke en usvigelig Maalestok for en Hærs Kampdygtighed: «de dannede Romere blev i Teutoburgerskoven slaaede af Germanerne, der alle, eller næsten alle, vare «Analfabeti»» (Oettingen). For Overdrivelser skal man naturligvis vogte sig; men uden Overdrivelse kan man sige, at det oplyste Folk indeholder bedre Emner for Hæren end det ikke-oplyste. Den almindelige Værnepligt aabner Hæren Adgang til et baade større og bedre Personale, — bedre ikke blot fordi det tilfører Hæren mere dannede Elementer, men ogsaa fordi det tilfører den mere forskjelligartede.

¹² Jfr. Pastor Bangs Artikel om de danske Rekrutters Læse- og Skrivefærdighed. Militært Tidsskrift Aarg. 1882.

«Intet andet Princip kan skaffe en saa dygtig og alsidig brugbar Hær som den almindelige Værnepligt. Saaledes General Hartmann¹³. Og saaledes i Virkeligheden ogsaa den anden af os citerede militære Avtoritet, Kaptejn Ratzenhofer.

En Hærs Kraft¹⁴ bestemmes nu for det Første ved Soldaternes militære Fagdannelse, for det Andet ved Folkets og Individernes Vilje til at bringe Staten de største Ofre, for det Tredje ved Individernes og Krigsmidlernes Talrighed og Dygtighed, ved den Mængde Individer og øvrige Krigsmidler, som i det rette Forhold til Befolkningens og Nationalvelstandens Størrelse lader sig anvende i Krigsøjemed. Nu ville Ikke-Militære ofte mene, at hos Soldater, der ere Soldater af Livsstilling, hos de hvervede Hæres og Konskriptionshærens Soldater, vil den militære Faguddannelse — i Kraft af Arbejdsdelingens Princip — naa større Resultater, end Folkehærens Soldater opnaa. Og ofte tiltrædes denne Anskuelse ogsaa af Officerer. Paa den anden Side staar den Kjendsgjerning, at hvor Hærene udskrives gennem almindelig Værnepligt, haves der Adgang til et langt større Materiale. «I Modsætning til de Hære, hvis Soldater ere Soldater af Livsstilling, byder Folkehæren en relativ Uudtømmelighed af Menneskemateriale, hvorved Faren for, at Modstanden skal opføre og Staten være underkastet Fjendens Vilje, efter Hærens første Nederlag, svinder bort. I de Tider, da Krigen førtes uden Agtelse for Ejendommen, da Soldaterne kunde berige sig ved dem, strømmede der ny Soldater til Udfyldning af de hvervede Hære. Men Nutidens civiliserede Krige, med deres ordnede, anstrengende, hurtige Forløb, tillade ikke Røverier og hidlokke ingen

¹³ Hartmann l. c. p. 13 fg.

¹⁴ Ratzenhofer l. c. § 30.

Lejetropper, men trænge til ædlere Drivfjedre end Vindelysten.» Med Hensyn til dette Punkt er der da ingen Tvivl. Og Spørgsmaalet bliver da, om Folkehærens Soldater ere i Besiddelse af saadanne intellektuelle og moralske Egenskaber, at der gennem dem gives fuld Erstatning for den mindre fuldkomne militære Skole. de komme til at gennemgaa. Her viser sig da ret, hvad Betydning Folkets Beskaffenhed faar for Hæren. Alle Folkets Egenskaber afspejle sig i Hæren, — den bedre Folkeoplysning giver Erstatning for den kortere militære Skole, og Kjærligheden til Fædrelandet og den sande Pligtiver ere endnu mægtigere Drivfjedre. «Vel beretter Historien om store Feltherrers prøvede «Berufssoldaten»; men disse Hæres Fortræffelighed skyldtes stedse Feltherren, og saasart han forsvandt, forsvandt ogsaa Hærens gode Egenskaber. Men Historien beretter ogsaa, at berømte Feltherrer udrettede store Bedrifter med uprøvede Hære, og at, naar Førerne blev gamle, var Hæren vel bleven sejr vant, men at den dog langtfra ikke mere havde den Sikkerhed i at sejre, som da den og dens Førere stod i deres første Ungdomskraft. Dette vide vi om Hannibals Skarer saa vel som Napoleons Hære. Det er en Fabel, at Soldaten, naar han har lært Krigsfaren at kjende, lettere trodser den; tværtimod udvise unge Tropper ofte en større Behjertethed end gamle. Dette at blive krigsvant (*s'aguerrir*) har navnlig Betydning for Soldatens Marchedygtighed og hans feltmæssige Vaner, — Egenskaber, der kunne udvikles i enhver Hær uden Hensyn til Forsvarssystemet.» Hvor Hæren ledes af dygtige, intelligente Officerer, og hvor navnlig Folket er moralsk og intellektuelt udviklet, dør vil ogsaa Folkehæren i det Store og Hele give de bedste Resultater.

Befolkningens moralske Egenskaber. Foruden de Egenskaber, der ere bestemmende for Moralen i det

daglige Liv — at disse Egenskabers Tilstedeværelse i større eller mindre Grad ogsaa afspejler sig i Hæren, behøver ingen Udvikling — er der visse Egenskaber, der have en særegen militær Betydning¹⁵. Krigslysten var ofte den hvervede Hærs moralske Rygstød. Ogsaa Konskriptionssoldaten vil undertiden *nolens volens* opfyldes af Krigslyst og Krigerærgjerrighed. I højere udviklede Stater udkræves derimod i Almindelighed noget Paalideligere end hine Egenskaber, — navnlig Villigheden til at ofre sig for Fædrelandet. «Denne Egenskab er Værnepligtsystemets moralske Blomst. Den ordnede Stat kan ikke undvære, at det Offer, der bestaar i at gjøre Krigstjeneste, gjøres for dens Skyld, og ikke paa Grund af subjektive Følelser. «Berufssoldat»'ens Udbrud af Kamplyst og Krigerærgjerrighed ere ofte en Fare for Staten og Kilde til Militærrevolutioner, som i Spanien og blandt Janitscharerne.» Nu ville de moderne Hære i Almindelighed heller ikke være opfyldte af egenlig Kamplyst. Samfundenes stærkt materielle Udvikling svækker Kamplysten og den krigerske Aand. En Erstatning maa søges i Udviklingen af den militære Disciplin. «Krigsvidenskaben regner med Mangel paa Kampmod og Krigerand, idet den søger at lamme denne Mangel gennem taktiske Former.» Forøvrigt er det ikke blot den materielle Udvikling, der har medført en Svækkelse af den individuelle Kamplyst. De ligeligt virkende Skydevaaben fremsporer ikke en saadan aktiv Krigerand som Fortidens blanke Vaaben; men i en anden Retning stille de ikke mindre Fordringer til Modet: Beredvilligheden til at ofre sit Liv træder nu mere i Forgrunden end Kamplyst og Ærgjerrighed; thi som en uberegnelig Skæbnens Tilskikkelse udsætter Kuglen hvert Øjeblik den Enkelte for Fare. Den indre

¹⁵ l. c. §§ 31 fg.

Modstandskraft vinder herved i Betydning i Sammenligning med Kampbegejstringen. Det er ikke Lidenskaben, som det nu kommer an paa i Kampen, — men en højere moralsk Potens maa være tilstede, naar den enkelte Soldat skal føle sig som et nødvendigt Led af det hele Korps. «Denne højere Potens, der i Nutidens Hære er skikket til at erstatte al Krigeraand, ja endog i militær Henseende er mere værd end al Kamplyst, Ærgjerrighed og individuel Opofrelse, — det er Pligtfølelsen. . . . Medens den hvervede Hær og Kon-skriptionshæren ere henviste til de individuelle Potenser, er den almindelige Værnepligt Kilden til den militære Pligtfølelse; intet andet System forstaar saaledes som den at fremkalde den.»

Hærens moralske Moment karakteriseres bedst ved den Maade, hvorpaa den forholder sig i Kampen. Erfaringen viser, at Slutninger fra Troppernes Udseende, militære Dannelse, Traditioner etc. ikke holde Stik. En vis Maalestok, der dog naturligvis altid maa benyttes med tilbørlig Skjønsomhed, for Hærens og den paa-gjældende Befolknings krigerske Værd, haves i den Procent af Faldne, som en Hær kan bære, inden den beslutter sig til at tiltræde Tilbagetoget ¹⁶.

Befolkningens intellektuelle Egenskaber. En «militær Opdragelse af Ungdommen» vilde i vor Tid være et Fejlgreb ¹⁷; men en almindelig Dannelse hos Befolkningens enkelte Medlemmer er af den største Betydning for Hæren. «En god Opdragelse af Ungdommen er for Statsforsvaret af største Interesse; den moralske Opdragelse i Familien, den intellektuelle i Skolen ere Anliggender, der levende interessere Hærstyrelsen.» I Skolerne have militære Fag ingen Plads; «men paa

¹⁶ l. c. § 33.

¹⁷ l. c. §§ 34 fg.

Højskolerne bør der holdes Foredrag om Sammenhængen mellem Stats- og Krigsvidenskaben.»

At endelig ogsaa Befolkningens fysiske Egenskaber betinge Hærenes Beskaffenhed, er selvindlysende. Alt hvad der forbedrer dem, styrker Statens Forsvarskraft, formindsker Hærudgifterne, formindsker de Lidelser, der ere forbundne med Krigstjenesten.

Der er endnu andre Befolkningsforhold, der have Betydning for Hæren. De tidligere Aarhundreders Forsøg paa ved kunstige Midler at skaffe Landet en tæt Befolkning vare jo væsenligt motiverede ved militære Hensyn. Men ogsaa Befolkningens Fordeling i Land- og Bybefolkning, mellem de forskjellige Næringsveje (Landbrug — Søfart), i de forskjellige Samfundsklasser, efter Velstandsforhold osv. har sin store Betydning, — i den Grad, at man har talt om en «militær Befolkningslære»¹⁸ som et af de elementære Grundlag for Læren om Hærvæsenet.

Vi vende os til den anden Side af Sagen: Hærens Indflydelse paa Befolkningen og først da paa Befolkningens Bevægelser, paa Liv og Død.

Hærvæsenets Indflydelse paa Befolkningens Bevægelser viser sig navnlig: 1. gennem dets Indvirken paa den gennemsnitlige Levetid; 2. gennem Tabene af Menneskeliv i Krigene; 3. gennem de hemmende Indvirkninger paa Fødslernes Tal eller paa Ægteskabsfrekvensen¹⁹.

I den sidst nævnte Retning er der med den

¹⁸ Stein l. c. p. 13 fg.

¹⁹ Neumann l. c. § 129.*

almindelige Værnepligt tildels fulgt en aftagende Indflydelse. Hvor Soldaten er Soldat om ikke for Livstid saa dog for en lang Række af Aar, hvor Hæren har en streng korporativ Karakter, kan den militære Stand lægge væsentlige Hindringer i Vejen for Indgaaelse af Ægteskab, dels fordi der her let indtræder en personlig Utilbøjelighed til at indgaa Ægteskab, dels fordi Loven ofte ligefrem gjør Vanskeligheder. Hvor den almindelige Værnepligt og den korte Tjenestetid trænge igjennem, tabe disse Hindringer mere og mere deres Vægt.

Hvad det andet Punkt angaar, Tabet af Mennekeliv i Krigen, — med Hensyn til hvilket vi længere fremme anføre nogen Statistik —, saa er det vel sandt, at Tallet paa dem, der falde i Slagene, kun udgjør en ringe Brøkdæl af hele Befolkningen. Men det kommer ikke alene an paa det Kvantative; ogsaa Kvaliteten maa tages i Betragtning. Det er fortrinsvis unge Mænd, Befolkningens kraftigste Individder, som danne Hæren, og falder end kun en mindre Procent af dem, saa kan dog dette Tab være meget føleligt for Landet. Dertil kommer, at selv de blodigste Krige anrette mere Skade paa Befolkningen gennem Sygdomme end umiddelbart ved Tabet af dem, der dødeligt rammes af Kuglerne.

Krigene have Sygdomme til Følge; men ogsaa i Fredstid er den militære Stand særligt udsat for Sygdomme og Farer for Liv og Lemmer, og dette fører os da til den første af de ovennævnte tre Retninger, i hvilke Hærvæsenet er af Betydning for Befolkningens Bevægelser. Den militære Stilling influerer stærkt paa Levetiden, — men hvorledes? Adskillige Forfattere have forfægtet den Anskuelse, at Indflydelsen skulde gaa i gavnlig Retning, saaledes bl. A. den ovenciterede preussiske Militærforfatter General von Hartmann. «Imod den sig udviklende Degeneration af vor Befolkning, der skyldes Industriens Indflydelser, Indu-

strien med dens Sygdomme og Pauperisme, kan der», skriver Generalen ²⁰, «ikke gives noget mere virksomt Modmiddel end det, der haves i, at de unge Mænd drages ind i kontrollerede Livsforhold [o: i Hæren] i en Alder, under hvis Udviklingsstadium Legemet ganske særligt viser sig følsomt for Forstyrrelser. Opfyldelsen af Tjenestepligten giver de eneste Arkana imod Nutidens Skrøbeligheder: den skaffer legemlig Bevægelse i fri, frisk Luft, strengt ordnet Beskæftigelse, tarvelig Kost og aandelig Hvile. Man sammenligne blot den ydre Fremtoning, under hvilken de udskrevne Mand-skaber fra de hjemlige Forhold komme til Armeen, med den, under hvilken de forlade den; man vil ikke kunne skjule for sig, at med blot nogle meget ubetydelige Undtagelser, er der blevet Alle en Velgjerning til Del, der har været i Stand til at hæve deres moralske og legemlige Liv, og som maa forme sig som en overordenlig værdifuld Medgift for deres borgerlige Fremtid.» Ganske synes denne Udtalelse dog ikke at stemme med, hvad samme Forfatter strax efter tilføjer om den franske militære Sundhedspleje, om de Kasernements og Lazarether, som Tyskerne i 1870—71 lærte at kjende i Frankrig; thi de Steder, «der betragtedes som gode nok til at logere franske Tropper», betegner den citerede Forfatter som «Smudsets, Forfaldets og Indsnævringernes Hjem, hvorfra man maatte vende sig dels med Forbavselse dels med Modbydelighed.» Statistiken giver heller ikke General Hartmann Medhold i, at de Tilfælde, hvor de ovennævnte gavnlige Følger udeblive, kun ere «meget ubetydelige Undtagelser.» Det militære Liv kan selvfølgelig have de hærdende, for Aand og Legeme styrkende Virkninger, som Hartmann peger paa; ja ikke blot kan, men har dem faktisk i mange Tilfælde.

²⁰ Hartmann l. c. p. 31 fg.

Men om andre Tilfælde gjælder det Modsatte. «Tjenesten hærdner og styrker vistnok Legemet hos dem, der i Forvejen ere sunde; men de svagere Individuer kan der let blive budt for mange Anstrengelser, og der bliver ikke og kan ikke blive taget Hensyn til hvert enkelt Individ: dertil er Soldaten for meget et Nummer, for lidet et Menneske ²¹.» Strenge Marcheture ²² og uvante Strabadser, en svær Bepakning og en Paaklædning ²³, der ikke i hygiejnisk Henseende er den mest rationelle, Sammenpakning af mange Mennesker i ofte snævre

²¹ Harald Westergaard, die Lehre von der Mortalität und Morbilität. Antropologisch-statistische Untersuchungen. Jena 1882, S. 427.

²² I sin fortræffelige Afhandling «om Fodfolkets Marcher», i Tidsskrift for Krigsvæsen 1871, bemærker Overlæge Dr. Poulsen (S. 98), «at ingen af alle de forskjellige Præstationer, der kræves udførte af Fodfolket i Fred som i Krig, falder Mandskabet saa besværligt og medtager det saa kjendeligt, som netop Marcher.» Om Marcher handler ogsaa det tredje (sidste og vigtigste) Afsnit i Kaptejn Staggemejers værdifulde lille Bog, «Kompagniets Administration i Felten» (Nyborg, 1880). Paa begge de citerede Steder, navnlig hos Staggemejer, findes en hel Del interessante historiske Exempler. Poulsen nævner (S. 105) Tilbagetoget fra Dannevirke d. 5. Februar 1864 som den «haardeste Prøve, en dansk Armé sandsynligvis nogensinde er bleven sat paa med Hensyn til Marchedygtighed.» 10—12 Mil i 2 Døgn under højst ulykkelige Forhold. Jfr. Staggemejer S. 52. — En fyldig medicinsk Belysning af Marchernes Betydning har den sachsiske Generallæge Dr. W. Roth givet i Roth und Lex, Handbuch der Militär-Gesundheitspflege III, S. 218—251.

²³ En Skildring af vore Soldaters Udrustning, Uniform og Bepakning — betragtet fra et medicinsk Standpunkt — findes hos Dr. Proschowsky, Hjertesygdomme hos Soldater, S. 78 fg. Jfr. om Bepakningen Poulsen i Tidsskrift for Krigsvæsen 1871 S. 118 fg. Poulsen betegner imidlertid, Hospitals-Tidende 1880 S. 509 fg., Proschowskys Skildring som overdreven. — Om Beklædning og Udrustning se Roth und Lex l. c. III, S. 1—152.

Rum ²⁴, den pludselige Forandring i Ens tilvante Leve-
maade, der sker ved Indtrædelsen i Hæren, — disse og
flere Forhold ²⁵ virke meget forskjelligt paa de forskjel-
lige Individuer og efter de forskjellige Hærforhold, men
gjennemgaaende kunne de ikke have gode Virkninger
for Sundheden. Men har Soldaterlivet endog i Freds-
tid mindre heldige Indflydelse paa Sundhedstilstanden,
er det rimeligt, at Forholdene i Felten stille sig værre ²⁶.

²⁴ Roth und Lex l. c. II.

²⁵ Foruden Udrustningen omtaler Proschowsky, l. c., adskillige
Tjenesteforhold. Excersits, Felttjeneste og Gymnastik som for
anstrengende, medens han karakteriserer Forplejningen som
utilstrækkelig. Han synes endog, ifølge sine lagttagelser fra
Fred og Krig, «at Soldaten anstreges ved Tjenesten i Freden om-
trent ligesaa meget (Rekrutskolen), og undertiden maaske endog
endnu mere (Lejr) end ved Tjenesten i Krigen: denne «anstren-
ger» — Freden «trainerer», og Krigen frembyder «Noget», der
vækkende kan «styrke», Freden frembyder «Meget», der trættende
kan «svække».» Imidlertid har den anden citerede Militærlæge
en væsenlig afvigende Opfattelse (Hosp. Tid. 1880). Poulsen
bemærker saaledes med Hensyn til Forplejningen bl. A.:
«Det er en Kjendsgjerning, at vore Værnepligtige i den Tid,
de faa deres Uddannelse, gjennemgaaende — Sygdomstilfælde
naturligvis fraregnede — tiltage meget kjendeligt i fysisk Ud-
vikling [jfr. General Hartmanns ovenciterede Udtalelse], ja
Vejningsforsøg, som jeg selv i flere Lejrsamlinger med den
største Omhu har foretaget efter en bestemt systematisk Plan
have endog godtgjort, at vore Folk selv under Lejrøvelserne,
konstant tiltage ikke ubetydeligt i Vægt, medens Officererne
saa godt som alle sætte af». Den sachsiske Generallæge Dr.
Roth bekræfter dog Proschowskys Udtalelse, forsaavidt han
bemærker (Roth u. Lex, l. c. III, 175), at «det er bekjendt,
at Fredsmanøvrer, der strengt gennemføres efter en bestemt
Plan pleje at være mere anstrengende end mange Felttog.»
Imidlertid ere Forholdene naturligvis meget forskjellige i de
forskjellige Hære, og dømme om dem kan kun den, der per-
sonlig er nøje fortrolig med dem. Om Militærtjenestens Be-
tydning i medicinsk Henseende handler Afsnit XVI i Roth u.
Lex, Handbuch.

²⁶ Jfr. dog Dr. Proschowskys og Dr. Roths i den forrige Note
citerede Anskuelser i modsat Retning.

«Dér er det ofte Tilfældet, at Soldaten maa udrette det sværeste Arbejde uden at kunne faa tilstrækkelig Forplejning. Han maa tage de hygiejniske Forhold, som det træffer sig, og han har ikke Lov til at gjøre Indvendinger mod utilstrækkelig Hvile, fugtigt Natteleje og Mangel paa Renlighed. Derfor kunne ogsaa i Krigen hele Armékorps opvise uhyre Tab, uden at en eneste fjendlig Kugle er trængt ind i deres Rækker, og Historien fortæller ofte om, hvorledes Dødsengelen før Slaget er gaaet igjennem Lejren. En Krigsstatistik vilde vise, at de fleste Liv gaa tabte som Følge af Sygdomme, der fremkaldtes ved Overanstrengelse eller mangelfuld Næring eller ogsaa ved Epidemier, — ikke at tale om de store Epidemier, der efter en Krig kunne hjemsøge et Land, og som selv i vor hygiejnisk anlagte Tid ikke kunne forhindres ²⁷.» De statistiske Undersøgelser, man har anstillet i adskillige af de store Stater, give i det Hele kun lidet gunstige Resultater; men det kan ikke negtes, at disse Resultater kun ere temmelig usikre: Statistiken er i denne Sag kun meget ufuldkommen, kun meget tarveligt bearbejdet, og den store Literatur, denne Sag har, er tildels i høj Grad tendentiøs ²⁸, i den ene eller den anden Retning. For Danmark ser Westergaard sig i sit anførte Prisskrift ikke i Stand til at oplyse Noget; men der kan ingen Tvivl være om, at hvor Hærforholdene ere saaledes som de danske, kan Resultatet i den her omhandlede Retning ikke være ugunstigt. For Norge, — et Land, der siden Aarhundredets Begyndelse bestandigt har levet i Fred —, anfører Westergaard ²⁹

²⁷ Westergaard l. c.

²⁸ Til de tendentiøse Forfattere hører ikke mindst Kolb; hvad han har samlet i sin Handb. d. vergl. Statistik maa benyttes med Varsomhed.

²⁹ Westergaard l. c. p. 426.

(efter Broch) nogle Notitser vedrørende Officerernes Dødelighed:

Dødelighed for Medl. af den norske Hær i den norske Bokkasse
1842—72.

Alder.	Leveaar.	Døde.	Beregnete Døde.
35 —	3250	20	24,4
45 —	3493	59	50,6
55 —	3384	104	97,8
65 —	2302	140	141,1
75 —	864	97	96,9
85 —	99	16	21,0
Ialt	13392	436	431,8

Resultatet er, som man ser, gunstigt: Dødeligheden mellem disse den norske Hærs Medlemmer differerer ikke væsenlig fra Dødeligheden i den hele Middelstand. Derimod ere Resultaterne saavel ifølge Oesterlens ældre Undersøgelser som ifølge nyere Undersøgelser om Dødelighedsforholdene i adskillige af de større Hære oftest mindre gunstige ³⁰.

Til gunstige Resultater vilde man derimod utvivlsomt komme, naar man sammenlignede den militære Dødelighed i Nutiden med den i Fortiden. Frem-

³⁰ Nogle Oplysninger fra de franske og østrigske Hære anfører Westergaard l. c. 428—30. — Dr. Oldenborg anfører i sin Artikel «Berufsstatistik» (i Real-Encycl. d. ges. Heilkunde II, 145), at i den engelske Hær og i den engelske Civilbefolkning døde af 1000 Levende

i Alderen mellem	20—25	25—30	30—35	35—40 Aar
i Civilbefolkningen	8,4	9,2	10,2	11,6
blandt Militære	17,0	18,3	19,4	19,3

Han angiver imidlertid ikke, til hvilket Anno disse Tal referere sig.

skridtene i det militære Sundhedsvæsen ³¹, overhovedet i Militærforvaltningen, i Troppernes Forplejning, Beklædning, Udrustning, i Kaserneforholdene osv. have været betydelige, og er det end, paa Grund af Statistikkens Mangelfuldhed, umuligt at maale Fremgangen nøjagtigt, saa kan der dog ikke være nogen Tvivl om dens Virkelighed; de mange Fremskridt i den militære Hygiejne ere ikke gaaede spurlost forbi. Heller ikke lader, paa Grund af Forholdenes Komplicerethed, den almindelige Værnepligts Indvirkninger paa den militære Mortalitet og Morbilitet sig statistisk udmaale; men da den almindelige Værnepligt baade afgiver et væsentligt andet Hærpersonele end det, der disponeres over, hvor den almindelige Værnepligt ikke findes, og overhovedet betinger indgribende Modifikationer af Hærvæsenet, kan Indvirkningernes Tilstedeværelse aabenbart ikke betvivles.

Efter de Undersøgelser, Oesterlen ³² i sin Tid anstillede for Aarene mellem 1830 og 1860, var Dødelighedsforholdene meget forskellige i de forskellige Hære. Den danske Hær var næsten den, der var bedst stillet, med kun omtrent 9,5 Dødsfald paa 1000 Levende (i Aarene 1854—57). Ti Gange saa stor var

³¹ En Militærlæge, Overlæge Dr. Poulsen, siger endog, at «af alle Lægevidenskabens forskellige Grene er der neppe nogen, der i den sidste Menneskealder har gjort saa alsidige og væsentlige Fremskridt som Læren om det militære Sundhedsvæsen. «Hospitalstidende» 1880, S. 487. Paa den ene Side Gjennemførelsen af den almindelige Værnepligt, der har bevirket, at alle Samfundets Klasser ere repræsenterede i Hæren, paa den anden Side den Omstændighed, at den militære Lægestand nu rekrutteres af videnskabeligt dannede Mænd i Stedet for Fortidens Barberer og Feltskjærere osv. have medvirket hertil. — Om det militære Sundhedsvæsen handle adskillige Artikler i vore militære og medicinske Tidsskrifter saavel som nogle Separatafhandlinger, ikke at tale om den store udenlandske Literatur herom.

³² Handbuch der medicinischen Statistik S. 239.

Dødeligheden blandt de britiske Tropper i Vestindien, nemlig 95 pro Mille (i Aarene 1837—46)!! Blandt de britiske Tropper i Bengalen var den 70, og blandt de franske Tropper i Algier 64 p. M.! Men naturligvis er Dødeligheden langt større blandt de evropæiske Tropper i Kolonierne, med det usunde eller dog for Tropperne uvante Klima, end i Hjemlandet. Blandt de franske i Frankrig (i Aarene 1840—46) var den saaledes ikke en Tredjedel af hvad den var i Algier, — i Algier, som anført, 64 — i Frankrig derimod kun 19,5 pro Mille. I det nævnte Tidsrum 1830—60 varierede Dødeligheden i de fleste evropæiske Hære mellem 10 og 20 p. M. Men i ethvert Fald var Forholdet ugunstigt, naar det sammenlignes med Dødelighedsforholdene i de tilsvarende Aldersklasser af den civile Befolkning, — og som saa meget ugunstigere maatte Forholdet betegnes, naar det tages i Betragtning, at svagelige Personer overhovedet ikke indlemmes blandt Soldaterne. — Nu er Forholdet, som sagt, bedre, hvorpaa vi skulle anføre et Par Exempler. Dødeligheden ³³ var (af 1000 Levende) i den

preussiske Hær	{	1846—63	9,49
		1867	6,19
østrigske Hær	{	1840—55	28
		1850—60	18
		1867	12

Kolb ³⁴ anfører, at medens der i den engelske Hær i 1867 og 1868 kom 12,3 Døde paa 1000 Soldater, var Dødeligheden tidligere i Garderytteriet 11, i Linjerytteriet 13,3, i Linjefodfolket 18,7 og i den særligt slet kasererede Fodgarde 20,4. Af den 19-aarige Befolkning døde der ellers i England gennemsnitligt af

³³ Zeitschr. d. preuss. statist. Bureau 1870, S. 377.

³⁴ Handb. d. vergl. Statistik.

1000 Levende 9,2 (paa Landet 7,7, i de usundeste Fabrikbyer 11,9 til 12,4). — For et af de seneste Aar angives den engelske Armédødelighed til et endnu mindre Tal end det ovenfor for 1867 angivne, nemlig til 8,8 p. M. — Den russiske Hær er en af dem, der have den største Dødelighed; dog er der ogsaa her betydelig Fremgang: i 1841—52 37 p. M., nu 18 p. M.³⁵

Utvivlsomt er her Fremgang. Men nogen sikker Maalestok for Fremgangen i de militære Sundhedsforhold afgive Tallene ikke. Nedgangen i Dødelighedschifret kan nemlig, som en Militærlæge, Stabslæge Dr. Wolzendorf i Greifswalde fremhæver³⁶, for en Del hidrøre derfra, at Soldater, der under Tjenesten blive sygelige eller overhovedet tjenstdygtige, afskediges: «en Sammenligning mellem de forskjellige Hære», siger den citerede Militærmediciner, «viser, at de Hære, der have det ringeste Tal af Døde, ere dem, der kassere det største Tal som ubrugelige». Man fastholde dette, og vogte sig altsaa for af de ovenanførte Tal at uddrage for absolute Konklusioner. Men selv med denne og med de øvrige fornødne Reservationer kan der fornuftigvis ikke være nogen Tvivl om Fremgang, ja endog en betydelig Fremgang i de militære Sundhedsforhold.

Blandt de vigtigste «Hærsygdomme» — d. v. s. ikke Sygdomme, der kun forekomme blandt Soldater (saadanne kjendes ikke), men Sygdomme, som have en særlig Betydning for Hærene i Fred som i Krig — nævnes³⁷:

³⁵ Roth u. Lex, Handbuch III anfører i Afsnit XVIII endel militær Morbilitets- og Mortalitet-Statistik.

³⁶ Realencyclopædie der gesamtten Heilkunde. Herausg. v. Prof. Dr. A. Eulenburg. Wien u. Leipzig 1880 Bd. I, S. 490.

³⁷ Afsnit XVII i Roth u. Lex, Handbuch III S. 257—410 og Artiklen «Armeekrankheiten» af Stabslæge Dr. Wolzendorf i anf. Real-Encyclop. d. ges. Heilkunde» I, S. 489 fg. — Og

Phthisis. Blandt Armeernes Fredssygdomme skal Phthisis være den, der hænger stærkest. De akute Sygdomme ere vel dem, der anrette de største Ødelæggelser; men disse Sygdomme komme og gaa, svulme op til Epidemier, for derefter atter at forsvinde for en Tid; — Phthisis derimod er «en stadig Gjæst». Dødeligheden er for denne Sygdoms Vedkommende i de sidste Decennier taget betydeligt af i de fleste Hære, — men neppe paa Grund af nogen Aftagen af selve Sygdommen, men fordi de af den angrebne Soldater nu mere end tidligere udskilles af Hærene i Tide. Dr. W. anfører bl. A. følgende Tal: Der døde af Phthisis:

i den engelske Hær		
1840—46	7,86	p. M.
1859—66	3,1	—
1867—71	2,7	—
i den franske Hær		
1863—69	2,28	p. M.
1874	0,98	—
i den østrigske Hær		
1840—45	7,0	—
1875	2,5	—
i den preussiske Hær		
1846—63	1,28	—
1876	0,81	—

Men, som sagt, denne Nedgang betyder ikke nogen Aftagen af Sygdommen: den Hær, der mest bestræber sig for at udskille alle dem, som have Lungesygdomme eller som have Udsigt til at blive lungesyge, vil ogsaa trykke sin Phthisisdødelighed ned til den laveste Brøk,

specielt om Hjertesygdomme blandt danske Soldater: Dr. H. Proschowsky, statistiske og kliniske Bidrag til Hypertrophed- og Aarsagsforholdene samt Karakteristiken af Hjertesygdomme hos Soldater, Afhandling for Doktorgraden i Medicinen. Kbhvn. 1880. — Paa alle tre Steder findes omfattende Literaturangivelser og hos de tyske Forfattere tillige adskillig Statistik.

og i denne Retning gjøres der netop kraftige Bestræbelser. Den mest fuldkomne Undersøgelse af Rekruterne vil dog aldrig ganske kunne forhindre, at der udskrives Mandskab, der senere viser sig uskikket til Militærtjeneste; at skille sig ved dette Mandskab saa vidt muligt er ligesaa meget i selve Hærens som i de Paa-gjældendes Interesse, — og i de omhyggeligt behandlede Hære ses det da ogsaa jævnlig, at Tallet paa dem, der udskilles formedelst Anlæg til Lungeaffektioner er betydeligt større end Tallet paa dem, der udskilles, fordi de alt have Sygdommen udviklet. — Efter Wolzendorfs Angivelser lider Fodfolket mest, derefter Artilleriet og mindst Rytteriet af Phthisis. For Fodfolket er det den svære Bepakning og de anstrengende Marcheture, der ere saa farlige. Tidligere var Garden særlig udsat: ofte mindre gode Garnisonsforhold (i de store Byer), og ofte en mindre ligelig Udvikling af Aandedrætsorganerne hos de høje Folk. — Det bedste Forebyggelsesmiddel mod Phthisis er et omhyggeligt Udvalg af Rekruter; kun fuldkomment sundt Mandskab bør optages. Endvidere er den militære Sundhedspleje naturligvis af største Betydning. I og for sig — hævder Dr. W. — er Militærtjenesten, med en systematisk, ikke for hastig Uddannelse, naar Mandskabet er godt, den allerbedste Prophylaxis imod Phthisis, naar blot Kost, Beklædning og Bolig fyldestgjøre Hygiejnens Fordringer. Ikke for overfyldte, veludluftede og støvfri Boliger maa søges indførte, — og betydelige Fremskridt have faktisk ogsaa fundet Sted i denne Retning. Men hvad der er af særlig Vigtighed: Opholdsværelsernes Adskillelse fra Sovesalene i Kasernerne har hidtil endnu kun i faa Hære (Sachsen) ladet sig konsekvent gennemføre. — De øvrige Sygdomme i Aandedrætsorganerne have i Sammenligning med Lungesvindst kun en underordnet Betydning.

Tyfus. Den næstværste Fredssygdom er Tyfus, der imidlertid optræder meget varierende i de forskellige Hære og til forskellige Tider. Det er navnlig det unge Mandskab, der endnu ikke har vænnet sig til de ny Forhold, som angribes af denne Sygdom. Daarlige Kaserneforhold bære en god Del af Skylden for denne Sygdoms Udbredelse,

Plettyfus. Plettyfus (Krigspest, Lejrfeber, ungarsk Syge etc.) spiller ikke nogen videre Rolle for Fredsarméer, men har medtaget mange krigsførende Hære haardt. Allerede under den peloponnesiske Krig forekom den, siges der. Efter Andre skal den dog først være sikkert konstateret i den Pest, der i 1486 hjem-søgte Ferdinand den Katholskes Hær. I det 16. og 17. Aarhundrede taltes der meget om den «ungarske Syge», som man kaldte den. Særligt farligt var det, at de ofte helt igjennem smittede Lejretroppehære opløste sig efter et Felttogs Tilendebning og nu førte Sygdommen med sig rundt om i alle Lande. Senere førte de napoleonske Krige den ud over næsten hele Evropa. Ved Belejringen af Torgau 1813—14 døde i Løbet af nogle Maaneder 30,000 Mand af denne Sygdom, saa at knap 5000 af de Belejrede skaanedes. Senere forsvandt Sygdommen næsten ganske, indtil den under Krimkrigen atter brød løs. I enkelte tyske Provinser har den i de sidste 3 Decennier sat sig fast, og bringes derfra af og til ind i Hæren. Den udvikler sig aldrig spontant i Hærene, men bringes ind i dem ved Smitte. I Fredsarmeer sætter den sig aldrig fast, men kan derimod gjøre det i Krigsarmeer, naar særlige Momenter, saasom usunde klimatiske Forhold, Strabadser, Sammenhobning af store Masser i snævre, smudsige Rum etc. ere tilstede.

Kolera. Kolera er for Hærene ligeledes væsenlig

en Krigssygdom. I Fredstid ere Hærene ligeoverfor denne Sygdom stillede omtrent som Civilbefolkningen paa vedkommende Garnisonssted, om end Kaserneringen letter Sygdommens Udbredelse. Men i Krigstid have Hærene lidt umaadeligt ved den. Den russisk-polske Krig, 1830, førte den fra Rusland over Polen til Preussen, og derfra videre til Frankrig, England, Amerika osv. Franskmandene bragte den 1854 fra Marseille til Galipoli og Varna, derfra til Dobrudscha, Krim og flere Steder ved det sorte Hav. I 1866 førte Preussen den ind i Mähren og Böhmen.

Blodgang. Blodgang har under Krigsforhold tilføjet adskillige Hære overordenlige Tab. I Krigen 1870—71 led den tyske Hær heraf, og Sygdommen, der indtil da væsenligt var optraadt som Krigssygdom, har siden denne Krig ogsaa i Fredsaarene anrettet nogen Skade.

Kopper. Kopper anrettede tidligere langt større Ødelæggelser i Hærene end i vor Tid. Fra de senere Krige er navnlig at mærke den voldsomme Koppe-epidemi som Franskmandene, især de franske Fanger, 1870—71 bragte ud over Evropa. Under Krigen døde i den tyske Hær 0,29 p. M. af Kopper, — hvorimod den franske Hær alene under Paris's første Cernerung ofrede 67,6 p. M. til denne Sygdom. I det andet Halvaar 1871 havde den preussiske Hær 799 Koppepatienter, hvoraf 44 pCt. døde; i det næste Aar 617 Syge med kun 7,7 pCt. Døde. Og i det derefter følgende Aar var Sygdommen fordreven.

Malaria. Malariafebrene høre til de vigtigste Hærsygdomme, i Fredstid som i Krigstid. De Allierede paa Krim og Nordamerikanerne i Secessionskrigen led umaadeligt af dem.

Skørbug. Den første Hær, der vides at have lidt under Skørbug, er Ludvig den Helliges 1250.

Oftest optræder den epidemisk i krigsførende Hær (de Allierede paa Krim, Nordamerikanerne osv.); men den optræder ogsaa i Fredsarmee, sporadisk eller epidemisk; i enkelte Garnisoner hersker den endemisk. Fugtigt Vejr, legemlig Svaghed, store Anstrengelser, daarligt Drikkevand, Mangel paa god vegetabilsk Føde ere Aarsager. Paa Krim søgte Soldaterne at beskytte sig mod Sygdommen ved at spise Salat af Lovetand og Ræddiker, overhovedet skarpe Vegetabilier.

Hjertesygdomme. Blandt udenlandske Hære, der lide betydeligere Tab ved Sygdomme i Cirkulationsorganerne, særlig i Hjertet, nævner Dr. Wolzendorf den engelske. For Danmarks Vedkommende har Dr. Proschowsky undersøgt Forholdet i den oven citerede Doktordisputats. Materialet har Dr. P. hovedsagelig hentet fra det i Viborg garnisonerende Fodfolk, der rekruteres fra Befolkningen i Viborg-, Ringkjøbing- og Thisted-Amter. Hans Statistik strækker sig over Tiaaret 1868—78, og omfatter 5577 Individuer, der i dette Tidsrum vare til Soldateruddannelse i Viborg; men da Dr. P. kun i nogle Aar af det nævnte Decennium var Militærlæge i Viborg, har han selv kun kunnet observere omtrent Halvdelen af Mandskabet, og med Hensyn til den øvrige af ham selv ikke observerede Halvdel har han neppe kunnet være i Besiddelse af fornødne Data til derpaa at kunne bygge Resultater af Betydning for den foreliggende Sag. I statistisk Henseende var hans Materiale for lille, og i den statistiske Behandling af det — særlig med Hensyn til den Maade, hvorpaa han benytter det til Jævnførelser med Civilbefolkningens Forhold og de militære Forhold udenfor Viborg — har han gjort sig skyldig i saadanne Fejl, at hans Resultater i alt Fald i statistisk Henseende ikke have noget videre Værd. Forøvrigt har han ved sin Undersøgelse forsøgt at paavise: at de traumatiske Hjertesygdomme

ere hyppige blandt Soldater, dernæst hvorfor de optræde fortrinsvis blandt dem, og endelig hvorledes de ytre sig. Hvad der nu bør gøres i therapeutisk Henseende, naar Sygdommen er optraadt (Ro, Regimen etc.), eller — hvad bedre er — i præventiv Henseende for at forhindre den i at optræde, drøfter han ikke; men han antyder i al Korthed, at Forhold saasom: heldigere Udrustning, lettere Bepakning, hensigtsmæssigere officielt kontrolleret Forplejning, Forandringer i visse Øvelser, Udskrivning i en ikke for ung Alder, længere og derfor mindre koncentreret Tjenestetid, mere sukcessivt forøgende, altsaa mindre forcerende Uddannelsessystem, exaktere Sessionsbestemmelse med Hensyn til Legemsproportionerne, rigorøsere Sessionsbedømmelse med Hensyn til Helbredsdueligheden etc. — maaske vilde kunne forskaffe Staten et sundere, stærkere og mere durabelt Soldaterstof.

Hede og Solstik³⁸. Naturligvis er det navnlig i de varme Lande, at Soldaterne styrte under Heden eller (ved Solstraalernes umiddelbare Indvirkning) faa Solstik; men ogsaa under nordlige Bredegrader kjendes hede, lumre, vindstille Dage, der kræve deres Ofre blandt Soldaterne, især det tornysterbærende Fodfolk. «Under Lejrsamlingen ved Hald i Sommeren 1868, der som det vil erindres i meteorologisk Henseende fornemmelig udmærkede sig ved en for vor nordlige Brede ualmindelig høj, næsten tropisk Temperatur, var der en Eftermiddag tiltrods for en kvælende Hede af saavidt jeg (Overlæge Dr. Poulsen) erindrer 24—25 Grader ansat en større kombineret Øvelse med Udrykning Kl. omtrent 3. Allerede under Opstillingen i Lejrgaderne var der flere af Folkene, som sank afmægtige og bevidstløse om, og Afdelingerne havde i Virkelig-

³⁸ Tidsskrift for Krigsvæsen 1869.

heden ikke marcheret mere end 12—1500 Alen, førend Grøfterne langs Vejen begyndte at fyldes med gispende og daanefærdige Stakler. Den hele Styrke opløste sig efterhaanden i en lang Hale af Marodører og Efternølere, og Expeditionen maatte inden kort Tid opgives som mislykket. Det var hverken Træthed og Udmattelse eller Mangel paa Mad og Drikke, der bragte Folkene til saa kort efter deres Middagsmaaltid, og i et almindeligt Bøsseskuds Afstand fra Lejren at falde fra i hundredevis; det var ene og alene Heden og Solens glødende Straaler, der overvældede dem»³⁹.

Ægyptisk Øjensygdom. *Ophthalmia militaris*, den smitsomme Øjenbetændelse, udviklede sig under Napoleon I.s ægyptiske Expedition til en farlig Armé-sygdom, blev af de hjemvendende Tropper indbragt i Frankrig og senere gennem de napoleonske Felttog overført til andre Hære. Navnlig i dette Aarhundredes andet Decennium var den ondartet og medførte i et stort Antal Tilfælde Blindhed paa det ene eller paa begge Øjne; men ogsaa i senere Tider kræver den i næsten alle Hære regelmæssigt sine Ofre⁴⁰.

Som ovenfor bemærket ere blandt disse «Hærsygdomme» de akute, de epidemisk optrædende dem, der paa den mest iøjnefaldende Maade gjøre Ravage i Hærene (især da under og efter Krigene); men de Sygdomme, der til Stadighed tære paa Hærenes Kraft, have deres særlige Interesse deri, at deres Aarsager maa søges i de Forhold, hvorunder Soldaten regelmæssigt

³⁹ Tidsskrift for Krigsvæsen 1871, S. 397.

⁴⁰ Til Danmark bragte Tyskerne den i 1848. Dens Historie i Danmark er beskrevet af Djørup. Bendz m. Fl.

lever og arbejder saavel som i selve hans Arbejde ⁴¹. At kjende Aarsagerne er i alt Fald Betingelsen for at kunne arbejde paa, at Sygdommene holdes indenfor snævrere Grænser, — men Reformernes Mulighed er rigtignok ingenlunde dermed given. Militærlægen har at udfinde Sygdommens Rod og at paavise Midler, hvorved den kan oprykkes; — men om og hvorvidt Midlerne lade sig bringe i Anvendelse, det er han ikke ene om at bestemme. *Mieux vaut prévenir que guérir*, hedder det; — men i mange Tilfælde er Militærlægen ligefrem afskaaren fra *prévenir* og maa udelukkende holde sig til *guérir*; — og i atter andre Tilfælde kan han ikke engang dette sidste.

Om Dødeligheden i selve Krigene indeholde de statistiske Haandbøger (Kolb, Hausner, Haushofer, ogsaa Roth-Lex etc.) endel mer eller mindre paalidelige Data, af hvilke vi ganske eksempelvis skulle anføre nogle. Ogsaa Alexander von Oettingen har i sin berømte Moralstatistik en Paragraf om Krigen og dens Ofre ⁴².

Den franske Republiks og det første franske Kejserdømmes Krige siges i alt at have kostet $5\frac{1}{2}$ Millioner Mennesker Livet eller aarlig omtrent 240,000. I 113 af evropæiske Hære førte Krige fra 1815—1863 siges 2,148,000 Evropæere og 614,000 Ikke-Evropæere at have ofret Livet. Alene Krimkrigen bortrev over $\frac{1}{2}$ Million. Men ogsaa siden 1863 er der ført en Række af Krige. Den første af dem, den

⁴¹ Roth und Lex, Handbuch III.

⁴² Oettingen, die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine Socialethik. 3. vollst. umgearb. Aufl. Erlangen 1882, § 58 (i Afsnittet «das Verbrechen des Mordes als Ausdruck einer Collectivschuld».

dansk-tyske, 1864, kostede alene den lille danske Hær 2827 Mand, hvilket er over 5 pCt. af den aktive Hærs Maximumstørrelse ⁴³. I den næste, den preussisk-østrigske, 1866, var alene det preussiske Mennesketab 10,877 Mand eller 3,1* pCt. af Hærstyrken ⁴⁴, men paa østrigsk Side var Tabet langt større. I den derefter følgende, den fransk-tyske, 1870--71, mistede Tyskerne 44,752 Mand eller 5 pCt. af Hærstyrken, medens Franskmandenes Tab var adskillige Gange større. Saa fulgte den tyrkisk-montenegrinske Krig, 1876, den tyrkisk-serbiske, 1876, og den russisk-tyrkiske 1877--78, hvor Tabene var meget store, men uberegnelige. Endnu mindre lader der sig opstille nogen Tabsstatistik for de væbnede Opstande i Spanien, Bosnien og Herzegovina, Bulgarien osv. eller for de uafladelige Krige udenfor Evropa.

Bedst bearbejdet er Tabsstatistiken for den tysk-

⁴³ Cohen, Krigen 1864 og de Faldnes Minde, beregner nemlig ifølge de danske Tablister: der faldt og døde:

109 Officerer
15 Officersaspiranter
1257 faldne og savnede Underoff. og Menige
763 Saarede og senere døde
683 døde af Sygdomme
<hr/> 2827

Oberstløjtnant Dalberg, i Falbe Hansen og Scharlings Danmarks Statistik V, S. 180, angiver, at efter en ved Generalstaben foretagen Bearbejdelse af Styrkelisterne var d. 1. April 1864, da Hæren var talrigst, den aktive Hærs Kombattant-Styrke:

1087 Officerer
51,395 Underoff. og Menige
<hr/> 52,482

Benyttes disse Tal faas da følgende Tabs-Procenter:

af Officerer (og Off.-Esp.) faldt og døde	11,41 pCt.
- Underoff. og Menige	— — 5,26 —
- hele den aktive Hær	— — 5,39 —

⁴⁴ Zeitschr. d. pr. stat. Bur. 1872.

franske Krig, 1870—71, d. v. s. for Tysklands Vedkommende. Det er den tidligere Chef for det preussiske Statistiske Bureau, Dr. Engel, der har Fortjenesten heraf. I sin Afhandling om denne Sag⁴⁵ skriver han: «Blandt alle Krigens Ofre ere Menneskeofrene — selv bortset fra det ethiske Synspunkt — de kostbareste. . . . Ved Opgjørelsen af en Generations Aktiva og Passiva maa fremfor Alt Menneskene regnes med. De levende Mennesker repræsenterer i Kraft af den Optrækkingskapital, der er bleven bekostet paa dem, i Virkeligheden et Aktiv af en saadan Størrelse, at enhver anden saglig Værdi ved Siden deraf svinder ind til en Ubetydelighed, — et Aktiv, ligeoverfor hvilket Udgivelsen af hin Kapital staar som det fra de foregaaende Generationer overtagne Passiv. Liden Aktivets Skade, tilintetgjøres det ganske eller for en Del, inden hint Passiv kunde blive amortiseret, saa bliver dette dog bestaaende, og maa i den Grad, i hvilken det ikke kan amortiseres, føres til Bogs som Tab. Og dette kan under særlige Omstændigheder betyde en Stats eller et Folks fuldstændige Ruin.» Relativt gunstigt stiller nu for Tysklands Vedkommende Tabskontoen sig i Krigens 1870—71; for Frankrigs Vedkommende lader den sig ikke saa nøje fastsætte⁴⁶. Den samlede Sum af Dødsfald (Dødsfald som Følge af Saar og som en Følge af «Sygdom» under Felttoget medregnede) var:

⁴⁵ Zeitschr. d. pr. stat. Bur. 1872.

⁴⁶ Exempelvis anføre vi at, efter officielle Kilder, var Dødeligheden (Sygdomsdødelighed) i Paris under Belejringen tre Gange større end den normale. En Forklaring af Aarsagerne hertil (stærkt sammenpakkede Befolkning, streng Kulde, Koppe-epidemi, daarligt Sundhedspoliti, utilstrækkelig Ernæring) i Streffleurs Oesterr. militär. Zeitschrift 1880 I—II, S. 276 fg.

for Preussen	30,124 Md.	eller	4,90 pCt.	af Kontingentstyrken
— Sachsen	2,490	—	5,75	—
— Hessen	1,070	—	7,03	—
— Bayern	4,836	—	4,80	—
— Württemberg	1,153	—	4,19	—
— Baden	1,070	—	4,17	—

Tilsammen 40,743 Md. eller 4,59 pCt. af Kontingentstyrken.

Dertil kom 4009 «Savnede», saa at ialt 44,752 Mand eller 5 pCt. af den til 900,000 Mand beregnede Styrke ofrede Livet. Dette er noget mere end en Tredjedel af Tallet paa de Saarede (112,336 Personer). Paa Valpladsen blev af «Døde» ikke mere end 17,572. Det samlede Tab fordeler sig meget forskjelligt mellem de enkelte Tropparter og de forskjellige Charger. Naar vi se bort fra de Savnede (0,45 pCt.), stiller efter Engels Beregning Forholdet sig saaledes for de forskjellige Charger:

Paa 100,000 Mand af Hærstyrken kom følgende Dødsfald i Krigen 1870—71:

Blandt	ved ydre Magt	ved Sygdom	ubekjendt	tils.
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Generaler	2,56	2,05	—	4,61
Stabsofficerer	9,63	0,82	0,07	10,52
Kaptejner og Ritmestre	7,90	0,46	0,26	8,62
Løjtnanter	8,05	0,64	0,18	8,87
Læger	0,40	0,64	0,15	1,19
højere Embedsmænd	0,11	0,65	0,32	1,08
Underoff. og Menige	3,12	1,28	0,10	4,50
	Tils. 3,22	1,26	0,11	4,59

Efter denne Beregning maa det samlede Tab anslaaes til 1 Promille af Tysklands hele Befolkning, eller til lidt over 2 Promille af den tyske mandlige Befolkning. Naar dette Tab sammenlignes med, hvad Koleraepidemien i 1866 kostede, saa viser det sig, at selv

en saa voldsom Krig som den tysk-franske krævede færre Menneskeliv end hin hærgende Sygdom. Efter Engels Beregning (i Zeitschr. d. preuss. statist. Bureaus 1869) rasede Koleraen ganske vist tre Gange værre blandt Soldaterne i Felten (1866) end i Berlin; — men i den store By skaanede hin Sygdom ikke en eneste Aldersklasse, ja rasede voldsomst i Børnealderen, især i de alleryngste Aldre, hvor den bogstaveligt talt decimerede. Efter hvad Statistiken beretter om Dødsfødsler og Dødelighed i Barnealderen, synes det da — udbryder Alexander von Oettingen — ubetinget farligere at blive født end at staa i Kugleregningen ved Gravelotte.

Vi have altsaa i de ovenanførte Tal en Bekræftelse paa, at selv i saa blodige Krige som den fransk-tyske bliver kun en meget lille Brøkdal af den hele Befolkning paa Valpladsen. Men vi have tillige i denne Krigs Statistik en Illustration til den ovenfor fremsatte Bemærkning, at det er Kvaliteten mere end Kvantiteten der maa tages i Betragtning. Det er Befolkningens bedste, kraftigste Mænd, der ofre deres Liv. Dr. Engel har til Belysning af dette Forhold anført Følgende: Af 10,000 Levende døde:

af den mandl. Befolkn. (1867)		Blandt de Militære i Krigen 1870—71 blandt		
i Alderen	50—70 Aar	385 Individ.	Generaler	461
—	30—50 —	141 —	Stabsofficerer	1052
—	30—40 —	113 —	Kaptejner og Ritm.	862
—	20—30 —	92 —	Løjtnanter	887
—	20—35 —	96 —	Underoff. og Menige	450

Dividerer man Militærdødeligheden i Krigen med det sædvanlige Dødelighedstal, faar man da en Brøk, der udsiger, hvor langt større Livsfaren hist er. Sætter

man den sædvanlige Livsfare i Fredstid = 1,00, bliver den relativt større Livsfare i Krigen 1870—71 saaledes:

for Generaler	1,19
— Stabsofficerer	7,46
— Kaptejner og Ritmestre	7,62
— Løjtnanter	9,63
— Underoff. og Menige	4,68

Særdeles gunstigt stillede i denne Krig Sygdoms-dødeligheden sig blandt de Militære; den var for Officererne endog faktisk mindre end i Fredstid, og kun blandt Soldaterne, der jo maa gennemgaa større Strabadser, noget større. For de ovenanførte Aldersklasser var den gennemsnitlige Sygdomsdødelighed

blandt	i Fred	i Krig
Generaler	3,85 pCt.	2,05 pCt.
Stabsofficerer	1,41 —	0,89 —
Kaptejner og Ritmestre	1,13 —	0,72 —
Løjtnanter	0,92 —	0,82 —
Underoff. og Menige	0,96 —	1,38 —

For Officerer stillede Forholdet sig saaledes mærkeligt gunstigt; Soldaterne derimod forlod sjældnere Lazaretherne levende, — til Gjengjæld udsætte, som vi ovenfor saa, Officererne, især Løjtnanterne, sig langt mere for Kugleregnet.

Statistiken over Faldne og Døde kunde man vel supplere med en mer eller mindre omfattende Statistik over de overlevende Invalidere⁴⁷; — men heller ikke et saadant Supplement vilde sætte os i Stand til virkeligt at kunne bedømme Krigens Indflydelse paa Befolkningens Liv. Hvilke Evner og Kræfter ere gaaede tilgrunde i Krigen? Statistiken har ikke noget fyldest-

⁴⁷ Dr. med. A. Hannover, Invaliderne fra Krigen 1864, i Ugeskrift for Læger, 2 R. Bd. 43 (1865) S. 313 fg.

gjørende Svar. Hvorledes har Nød og Elendighed, Sygdom og Død bredet sig blandt dem, der i Krigen mistede deres Forsørgere, eller hvis Forsørgere i Krigen mistede deres Arbejdsevne, ganske eller tildels? Statistiken svarer ikke helt ud, den giver kun en Del af Svaret; den sætter os derfor i Virkeligheden ikke i Stand til at udmaale, i hvilken Grad Generationens «Aktiver» led Skade i Krigen.

Man kunde vel paa en anden Maade henvende sig til Statistiken. Man kunde spørge, hvilken Plads Krigsaarene og de nærmest følgende Aar indtage med Hensyn til Befolkningens Ægteskabsfrekvens, Fødsler og Dødsfald. Som Exempel paa, hvad Statistiken i denne Retning kan oplyse, skulle vi for Danmarks Vedkommende henvise til Aaret 1864⁴⁸. Herud fra vil man i større eller mindre Omfang kunne analogisere.

I de tyve Aar 1850—69 udgjorde Vielseernes Antal i Danmark

Aar	Vielser
1850 (Krig)	10,824
51	14,205
52	14,153
53	13,521
54	12,994
55	12,821
56	13,175
57	13,847
58	13,626
59	13,334
1860	12,849
61	12,097
62	12,044
63	12,456
64 (Krig)	9,466
65	15,056

⁴⁸ Statistisk Tabelværk, 3 R. 25 Bd.

Aar	Vielser
1866	14,354
67	13,225
68	12,769
69	12,971

Det er de to Krigsaar, der i denne Række staa med de laveste Tal; særlig Aaret 1864 har et saa lavt Tal, som i lange Tider ikke har været kjendt; men strax det følgende Aar tager Befolkningen Revanche, og 1851 og 1865 staa med de højeste Vielsestal.

For Fødsler og Dødsfald nævne vi Tallene i de ti Aar 1860—69.

Der fødtes i Danmark

Aar	Børn
1860	54,797
61	53,741
62	53,011
63	53,939
64	52,884
65	55,434
66	57,353
67	54,763
68	56,546
69	54,056

Det ringeste Antal Fødsler har 1864; strax det følgende Aar er der en betydelig Fremgang; og til Vielsernes Maximum i 1865 svarer Fødslernes Maximum i 1866. Og ganske interessant er det at se, at dette Aar 1866, der gjennem sine talrige Fødsler noget skulde bøde paa det betydelige Befolkningstab, Krigen bragte, navnlig udmærker sig ved Talrigheden af Drengefødsler.

Aar	Drengefødsler mod 1000 Pigefødsler
1860.....	1059
61.....	1048
62.....	1062

Aar	Drengefødsler mod 1000 Pigefødsler
1863.....	1067
64.....	1070
65.....	1057
66.....	1078
67.....	1049
68.....	1052
69.....	1041

Dødsfaldenes Antal var

Aar	ialt Dødsfald	deraf	
		Mænd	Kvinder
1860	34,785	17,868	16,917
61	32,078	16,615	15,463
62	32,269	16,480	15,789
63	32,571	16,651	15,920
64	41,187	21,275	19,912
65	41,482	21,372	20,110
66	37,919	19,328	18,591
67	36,616	18,599	18,017
68	35,872	18,199	17,673
69	35,728	18,023	17,705

Krigen og dens Følger afspejle sig tydeligt i disse Tal: med et Ryk gaar Dødsfaldenes Antal op fra 32,000 i 1863 til 41,000 i 1864; og dog er Tallet af Dødsfald for dette Aar for ringe angivet, idet ikke alle de i Krigen faldne og i de afstaaede Landsdele jordede Soldater ere medregnede; uagtet Tallet saaledes er noget for lavt angivet, er det dog over 14 pCt. større end Gjennemsnitstallet for hele Tiaaret. Det fortjener at bemærkes, at Forholdet mellem mandlige og kvindelige Dødsfald stillede sig saaledes:

i Aaret 1864 døde for hvert 1000 Kvinder	1068	Mænd
i — 1865 — — — —	1063	—
i Tiaaret 1860—69 døde for hvert —	1047	—
i Femaaret 1860—64 døde for hvert —	1058	—
i — 1865—69 — — —	1037	—

Derefter kan det vel antages, at Aaret 1865 endnu var paavirket af Krigens mere umiddelbare Følger, forsaavidt Mandkønnet endnu har stor Overvægt blandt Dødsfaldene, hvorimod man med Hensyn til begge Kjønns samlede store Antal af Bortdøde nærmest maa tænke paa de indirekte Eftervirkninger, de epidemiske Eftervirkninger, de forstyrrende Indvirkninger paa de økonomiske Forhold, sikkerlig ikke mindre paa Kvindernes end paa Mændenes.

Fortsættes.